

NOVÉ PŘÍSTUPY K VÝZKUMU RODINY V 90. LETECH

SVĚTLA KLAPILOVA

Současná česká rodina je v 90. letech předmětem pedagogického výzkumu jen velmi sporadicky, i když právě ona je institucí, v níž se komplexně odrážejí ekonomické a společenské změny. Rodina se svým intimním prostředím, emocionálními vztahy a určitou uzavřeností vůči přímému pozorování skýtá jen omezené možnosti pro získání věrohodných údajů o způsobech, jimiž naplňuje svou socializačně výchovnou funkci.

Jednou z častých otázek, kterou si kladou sociologové, psychologové i pedagogové je, jak vynívá srovnání české rodiny v 90. letech s rodinou ve vyspělých západoevropských zemích. Badatelé, kteří tato srovnání uskutečnili, docházejí k závěru, že česká rodina je konzervativnější z hlediska převládajících rodinných konfigurací a ve vztahu k dětem je spíše autoritářská, uplatňující často represivní výchovné strategie. (Matoušek, 1999, Bakošová, Střelec, 1997)

Srovnáváním četnosti různých rodinných konfigurací u nás a ve vyspělých zemích Evropy se zabýval O. Matoušek (1993, 1999). Identifikoval 86 rodinných konstelací, v nichž nukleární úplná a dvougenerační rodina byla jen jedním typem, který odpovídá spíše industriální fázi vývoje městské společnosti a ve vyspělých zemích je na ústupu. V našich podmínkách dosud převládá a je preferován zejména obyvateli menších sídel, střední a starší generací. V zemích severní a západní Evropy se častěji než u nás objevují neúplné rodiny vznikající programově, nikoliv tedy jako produkt manželských a partnerských krizí. Stoupající je i počet plánovaně bezdětných párů, zaměřených prioritně na jiné životní hodnoty a cíle, než je výchova dětí. Podle Matouška lze za malou sociální skupinu plnicí socializačně výchovnou funkci rodiny považovat nesezdané páry s vlastními dětmi, svobodné matky, skupiny, v nichž rodičovskou roli plní prarodič či nejstarší sourozenec. Tuto funkci mohou plnit i homosexuální páry s dětmi z předchozích heterosexuálních vztahů nebo pěstounské rodiny v nejrůznějších podobách. Některé z těchto rodinných konstelací vznikají z pragmatických důvodů v případech, kdy sociální politika státu preferuje svými sociálními dávkami jen formy neúplné rodiny.

Česká rodina se po roce 1989 určitě přibližuje k trendům, které jsou ve vyspělých zemích rozvinuté a akceptované. Je to např. předmanželské soužití mladých párů ve společné domácnosti, programově bezdětná manželství některých skupin obyvatelstva, snižující se počet

děti v rodinách a zejména zvyšující se věk lidí, uzavírajících první manželství a tedy i vyšší věk potencionálních rodičů. Sňatečnost u nás od počátku 90. let neustále klesá (z 80 000 sňatků v r. 1989 na 50 000 sňatků ročně v 2. polovině 90. let) a dále mírně stoupá rozvodovost. Populační indexy v posledních letech nabyly záporných hodnot, dochází k úbytku obyvatelstva v našem státě, který začíná být doplňován imigrací.

Postmoderní sociální stát se celosvětově nenápadně stává obrovskou náhradní rodinou všech občanů také proto, že se zvyšuje sociální kontrola dětí prostřednictvím specializovaných institucí. Jsou to kolektivní zařízení pro předškolní děti, instituce organizující využití volného času dětí a mládeže a školy (Matoušek, 1999). Tím se oslabuje přímý vliv rodiny a zvyšují se nároky na adaptaci dětí v těchto převážně unifikovaných institucích. Fragmentarizace rodiny, která ve vyspělých zemích ve srovnání s poměry u nás značně pokročila, ani neumožňuje dříve obvyklé formy sociální kontroly prostřednictvím rodiny.

Volnější formy soužití partnerů rodičů přináší změny v chápání obsahu socializačně výchovné funkce rodiny a posun k liberálnějšímu stylu výchovy dětí, který je běžný ve vyspělých západoevropských zemích a v USA ne však dosud u nás. Ke změně stylu rodinné výchovy přispívá také vyšší vzdělání a vyšší kvalifikace žen a z ní plynoucí příležitost pro jejich uplatnění v profesích, které neumožňují diskontinuitu odborného rozvoje. Je to např. medicína, právo, vědecko-výzkumná činnost v kterémkoliv oboru, nebo profesní politická činnost. Přitom řada oborů a profesí, byť velmi náročných a vyžadujících průběžnou, časově neomezenou aktivitu, není ekonomicky tak saturována, aby rodiny či matky mohly část svých povinností vůči dětem přenést na placené síly, vychovatelky, au-pair apod.

V současné době je kvalifikační funkce školy naplňována pro chlapce a dívky stejně, škola stejně připravuje a socializuje ženy i muže, což je jeden z civilizačních společenských výdobytků. Obsah kvalifikační funkce je však zaměřen jednostranně do profesní roviny a málo respektuje nutnost přípravy i na další životní a osobní role, rodičovství, partnerství apod. Takto utvářená kvalifikační funkce školy má své vedlejší, negativní důsledky, které lze spatřovat v tom, že rodičovství, péče o děti, výchovná funkce rodiny jsou chápány jako výlučně mateřské činnosti a málo oslovují muže. Vzájemná zastupitelnost Otce a matky v péči o děti je u nás mnohem menší než v rozvinutých zemích, kde vyhraněnost ženských a mužských rolí v rodině není tak ostrá.

Výzkum socializačně výchovné funkce české rodiny v 90. letech neodpovídá na řadu naléhavých otázek. Mnohdy pedagogická teorie ani nové otázky neklade a neformuluje nové výzkumné problémy. Cenné výsledky přinesl např. mezinárodní srovnávací výzkum způsobů

odměňování a trestání dětí ve výchovném prostředí rodiny, který v letech 1995-96 uskutečnil tým z České republiky, Slovenska a Chorvatska (Bakošová, Střelec, 1997). Autoři konstatují posun od autoritářských metod k humanizaci výchovy v rodině. Současně upozorňují na problémy, které jejich výzkum neřešil. Nežjišťovalo se např. za co rodiče své děti odměňují či trestají, jaká je vychovatelská způsobilost rodičů, nebo zda rodiče překračují své kompetence. K řešení těchto otázek by bylo třeba, jak také autoři konstatují, aplikovat jiné metody, než jimi použitý dotazník. Užívání tělesných trestů v rodině zkoumala Vaničková a kol. (1994). Postoje vysokoškolských studentů k rodičovství ověřovala Klapilová (1992). Převážná většina empirických výzkumů rodiny však pochází z období před rokem 1989 a odráží jinou sociální a společenskou realitu.

Předmětem zkoumání by měla být v současné době také komunikace v rodině, vliv stylu rodinné výchovy na školní úspěšnost dětí, emoční zneužívání

dětí, modely rekonstruovaných rodin, uprchlické rodiny, rodiny etnických menšin a jejich specifika, u nás především romské rodiny. Proměňují se také rodinné rituály a rodinná teritorialita. Ke zkoumání těchto otázek je nutno hledat i netradiční metodologické prostředky, např. videozáznam, elektronickou poštu, pozorování a záznam mimoslovních indikátorů emocí apod.

V současné době neexistuje závazný model rodiny, jsou jen modely více nebo méně akceptované při generační odlišnosti v preferencích. Proto je také třeba uvažovat o rozdílnosti kulturních vzorců, které jsou dětem předkládány v rámci školního kurikula a které jim přináší život. Výzkum české rodiny na konci 90. let vykazuje velký deficit, není možné srovnání s dostupnými údaji ze zahraničí. Grantové agentury málo podporují zkoumání těchto otázek a předložené projekty jsou izolované na školní problematiku, která se zkoumá bez přihlídnutí k příčinám některých jevů, jež lze nalézt v rodinách.

Literatura:

- BAKOŠOVA, Z. Modely výchovy v rodině. *Pedagogická revue*, 1998, Č. 3, s. 220.
- KLAPILOVA, S. Výzkum rodičovských postojů u populace vysokoškolských studentů. In *AUPO, Studia pedagogica 2*. Olomouc : Vydavatelství Univerzity Palackého, 1992.
- MATĚJČEK, Z. *Po dobrém nebo po zlém?* Praha : Portál, 1995.
- MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť* Praha : Sociologické nakladatelství, 1993.
- MATOUŠEK, O. Kompetence rodiny a vzdělávacího systému. In *Sborník příspěvků ze 7.konference ČPdS*. Brno:1999.
- STRELEC, S. a BAKOŠOVA, Z. Odměny a tresty ve výchovném prostředí rodiny. *Pedagogická orientace*, 1997, Č. 3, s. 71.
- VLČKOVA, M. O fyzickom násilí na diet'ati. *Mládež a spoločnosť* 1997, Č. 2, s. 14.

ADRESA – KONTAKT:

PhDr. Světlá Klapilová, CSc.
Katedra pedagogiky Pedagogická fakulta UP
tř. 17. listopadu 6
771 40 Olomouc
tel. 068/563.5 157 fax: 068/523 1400